

необхідна: мобілізація приватних коштів на придбання обладнання; створення фонду підтримки комп'ютерної освіти; створення єдиної інформаційної освітньої мережі міста; введення в штатний розпис навчальних закладів посади оператора; курсова перепідготовка вчителів у галузі інформаційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дорошенко Ю.О. Основи комп'ютерної графіки в школі. Інформаційні технології в освіті сьогодні і завтра / Зб. наук. праць Всеукраїнської науково-практичної конференції "Інформатика та комп'ютерно-орієнтовані технології навчання. – С. 156 – 158.
2. Годин В.В., Корнеєв И.К. Управление информационными ресурсами. – М.: ИНФРА. – М., 1999. – 432 с.
3. Інформатизація середньої освіти: програмні засоби, технології, досвід, перспективи / Н.В. Вовковінська, Ю.О. Дорошенко, Л.М. Забродська, Л.М. Калініна та ін. За редакцією В.М. Мадзігона, Ю.О. Дорошенка. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 276 с.
4. Інформатика та комп'ютерно орієнтовані технології навчання: Зб. наук. пр. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 250 с.
5. Калініна Л.М., Дорошенко Ю.О., Лапінський В.В. Інформаційні і комунікаційні технології як засіб підвищення ефективності управління закладами освіти // Нова педагогічна думка, – 2002. – №3. – 4. – С. 221–238.
6. Компьютерная правовая система "Лига: Закон": Руководство пользователя. –К.: НАЦ "Лига", 2001. – 165 с.
7. Комп'ютерно-інформаційні і комунікаційні технології у навчальному процесі середньої та вищої школи // Тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф., 15–17 травня 2003р., м. Косів, – 145 с.
8. Теоретико-прикладні аспекти управління закладом освіти: Науково-методичний посібник / Л.М. Калініна, Н.М. Островерхова, А.Ф. Остапенко та ін. за ред. Л.М. Калініної. – К.: ПП Компанія "Актуальна освіта", 2002. – С. 99 – 100.

УДК 37. 03: 94 (477)

В.В. Кузьменко

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ПІДРУЧНИКІВ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ (1917–1932 РОКИ)

Будівництво демократичного суспільства вимагає сформованості наукового світогляду людей. А це в свою чергу потребує постійної зміни змісту освіти загальноосвітньої школи, розробки та впровадження в навчальний процес нових навчальних планів, програм, підручників.

Зміст підручників завжди відображає стан розвитку певної науки та провідні психолого-педагогічні надбання конкретного історичного періоду. Тому вивчення досить складного історичного шляху становлення українських підручників, урахування надбань минулого, без сумніву, сприятиме удосконаленню сучасної навчальної літератури.

Слід зазначити, що в ХХ ст. розробці підручників і впровадженню їх у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи приділялася велика увага. Здійснений аналіз джерельної бази, наукової і навчальної літератури дає можливість стверджувати, що найбільш складним і багато в чому подібним до сьогодення був процес творення української навчальної книги в 1917–32 роках. Зміни, що відбувалися в ті часи в світогляді суспільства, перехід на українську мову викладання та видання відповідної літератури, широкий пошук педагогічних новацій і запровадження їх у школу, швидка зміна програм і навчальних планів та ін. поєднують досліджуваний період з сучасністю. Саме тому вивчення процесу становлення підручників даного періоду є дуже важливим.

Аналіз наукових розробок видатних сучасних вчених С. Гончаренка, О. Сухомлинської, Т. Завгородньої, Б. Ступарика та ін. доводить, що шкільна книга значно

впливає не лише на якість отриманих знань учнів, а й на їх світоглядну позицію. Тому метою нашого дослідження стало виявлення можливостей змісту підручників 1917–32 років видання щодо формування у школярів наукової картини світу.

Зауважимо, що до лютневої революції 1917 року викладання українською мовою було заборонено на території України і не було жодної школи з українською мовою навчання. Відповідно й масового видання підручників українською мовою в дореволюційний період не було. Слід підкреслити, що патріотична інтелігенція ще при царизмі розробляла і видавала навчальні посібники для дітей рідною мовою, але їх було обмаль. Причиною такого було те, що в школах не велося викладання українською мовою, а для незначної кількості дітей, яких все ж таки навчали на цій мові, у великій кількості підручників не було потреби. До того ж основна частина дітей України взагалі школу не відвідувала.

У першій половині 1917 року вперше постало питання масового видання українських підручників. Значна кількість фахівців взялася писати їх та готувати до видання, а з 1 вересня 1918 року розпочала свій тернистий шлях школа, у якій викладання здійснювалося українською мовою. Ще на першому з'їзді українських учителів Катеринославщини, що відбувся 8.04.1918 року, у своєму виступі Швець С. сформулював дуже чітку позицію відносно забезпечення учнів підручниками. Зокрема він сказав: “Зараз на книжковому ринку в продажі не багато знайдеться книжок; усім не вистачить. То щоб восени з-за цього не трапилося перешкоди до перебудови існуючих у нас російських шкіл на українські. Саме наше громадянство, а особливо учительські організації повинні подбати, щоб підручників було видруковано якнайбільше... Так добре, як ми самі, ніхто цього не зробе” [15, 12].

Швець С. підкреслив, що кращі сини нашого народу вже подбали про підручники, бо для початкової школи створено цілком придатний комплект: “Українська граматка” Б.Грінченка, “Рідне слово” Б. та М. Грінченків, “Рідна школа” С.Черкасенка, “Вінок” Білоусенка, “Арихметика або шотниця” Степовика, “Задачник” (частини I та II) Степовика, “Граматика” (частини I та II) Шерстюка та ін. Окрім цих кращих підручників з'явилися ще книжки інших авторів, які при необхідності можна було використовувати в процесі навчання дітей у різних класах школи. Серед них: “Граматка” С.Черкасенка, “Рідна мова” Базілевича, “Українська граматка” Неводовського, “Граматка” Корця, “Читанка” Хуторного, “Арихметика” Кониського, “Задачник” Комарова, “Історія України” Грушевського, “Історія українського письменства” Єфремова, “Географія” Рудницького, “Хімія” Мазурика, “Про людське тіло” Корольова, “Оповідання про рослини” Степовика та ін. Швець С. також відмітив: “Підручників для навчання Закону Божого не маємо, але ж, я гадаю, за ними діло не стане, наші панотці про це подбають. Євангеліє маємо” [15, 9].

З аналізу, наведеного вище, далеко неповного переліку підручників, виданих у цей період українською мовою, видно, що існували вони практично з усіх шкільних предметів, за виключенням Закону Божого. Разом з тим практично всі ці книжки були написані не для школи, а для домашнього користування, для навчання в недільних школах, в школах дорослих тощо.

Це створювало певні бар'єри при відкритті шкіл, але найбільш складним було те, що і цих книг було дуже мало. До того ж військові дії, що проходили в ті часи на Україні, не дозволяли масовими тиражами роздруковувати підручники. Тому не було можливості широко використовувати їх у школах.

Значні труднощі в ході роботи над підручниками викликала нерозробленість самої української мови. Дуже часто в навчальних книгах різних авторів один і той самий термін називався різними словами (наприклад, приіменник, неречіє, предлог).

З встановленням на Україні Радянської влади в 1918–1920 роках український уряд продублював більшість декретів уряду РРФСР щодо організації народної освіти.

До 1919 року перебудову школи в складних умовах проводили місцеві органи влади на власний розсуд. Керівники шкіл включали в навчальні плани дисципліни залежно від місцевих умов: наявності підручників, посібників, вчителів тощо і навіть не думали про те, який вплив здійснюватиме таке навчання на формування у школярів наукової картини світу.

Наркомос УРСР, губернські і повітові відділи народної освіти своїми наказами дозволяли користуватися в школах тільки певною частиною раніше виданих книг, а інші були заборонені і вилучались із вжитку.

У 1919 році Наркомос УРСР почав видавати власні документи програмно-методичного характеру. І тільки 16 травня 1919 року з'явилася інструкція "Про викладання окремих дисциплін". У ній, зокрема, вимагалось критично використовувати старі підручники, періодичну пресу, робити конспекти тощо. Наркомос і місцеві органи управління освітою рекомендували широко використовувати в навчальному процесі радянські газети, журнали, брошури тощо. Вивчення предметів повинно було носити практичний характер [1]. Такий підхід до навчання, на нашу думку, допомагав формувати у школярів реальну картину світу.

Але можливості використання підручників у навчальному процесі все ж таки були обмежені, бо у досліджуваній період справі розробки і видання підручників в Україні приділялося дуже мало уваги. У Наркомосі УРСР панувала думка, що в школі основним джерелом знань повинно бути життя, а не підручники. Така позиція Наркомосу УРСР, а також відсутність підручників, виданих у попередні роки, низький рівень професійної підготовки більшості вчителів тощо значно погіршували стан української школи.

Разом із тим значна кількість педагогів-практиків розуміла, що без підручників школа не може працювати. Тому в школах широко використовували чимало дореволюційних підручників, написаних російською мовою. Наприклад: "Русский букварь" В.Вахтерова, "Маленькая грамматика" М.Державіна, "Учебник природоведения" Ю. Вагнера, "Человек и животное" Б.Райкова та ін.[1].

Слід підкреслити, що забезпечення підручниками у різних школах було не однаковим. Так, завідувача першою Денежською початковою школою у своєму звіті від 20.11.1917 року пише: "Повідомляю, що в дорученій мені школі в I та II групах маються книжки Грінченка на кожного учня по одній, а більше ніяких других немає. Були б підручники і для старших груп, то велося би навчання на українській мові і там; правда ведеться мова, пишуться переклади по українські, тільки без підручників. Мається для IV групи ще задачник Спеповика, але друга частина – дробі, зразу по йому не учать. Більш ніяких українських підручників немає" [14, 10].

Ще гірше становище було у другій Денежській початковій школі, у листі завідувачої якої від 30.11.1917 року знаходимо такі рядки: "Українських підручників в довіреній мені школі зовсім немає. Земська управа сказала мені, що мають бути вислані підручники в кожную школу, але ж і досі я їх не одержувала, на великий жаль... Українська історія і географія не викладаються в школі, поза-як підручників не було і раніш, немає і тепер" [14, 58].

Наведений приклад дозволяє зробити висновок, що навіть окремі підручники, видані українською мовою, були далеко не у всіх школах. При складанні навчального плану, як уже зазначалося раніше, в них включалися дисципліни, з яких були книги.

Не можна не відзначити, що в досліджуваній період книжки українською мовою все ж таки видавалися. Із повідомлення Генерального Секретарства Народної Освіти видно, що підручники не тільки видавалися, а й розсилалися передплатникам. За неповними даними тільки в 1917 році вийшли із друку 17 назв підручників. Серед них книги таких відомих науковців, яких сьогодні знає весь світ: "Ілюстрована історія України" М.Грушевського, "Історія українського письменництва" С. Єфремова, "Початкова географія" С.Русової та ін. [13, 45].

Хоч підручники видавалися, але в багатьох школах їх не було і на початку 1921–22 навчального року. Вони вимушені були продовжувати користуватися тим, що було, і складати відповідні навчальні плани. Так, у звіті Донецького губернського відділу освіти про стан освіти в губернії у період з 22 січня по 29 грудня 1921 р. написано, що в деяких школах, не дивлячись на заборону, як обов'язковий предмет викладається і Закон Божий, і Історія Росії по Іловайському і т.п. Були і такі факти: там, де все начебто гаразд, за відсутністю нових навчальних книг, Євангеліє фігурує як книжка для читання [2, 16].

Відчутно не покращилась ситуація із підручниками і в 1922–23 навчальному році. Наприклад, у звіті про роботу Чернігівського губвідділу народної освіти за 1922–23 навчальний рік сказано, що ніяких коштів на закупівлю підручників на цей навчальний рік ні Губвиконкомом, ні Наркомосом не було виділено. Тому ні в яких округах, окрім Конотопського і Чернігівського закупівля підручників не проводилась. У звіті також зазначається, що старі навчальні книги, які наявні в школах, у своїй більшості не придатні для використання в радянській школі і їх необхідно негайно вилучити. Оскільки ні Главсоцвихом, ні Губсоцвихом не були рекомендовані підручники, якими потрібно було б користуватися, то закупівля підручників деякими округами мала випадковий характер, купували те, що було під руками [5].

І у доповіді завгубнаросвіти Донецької губернії на засіданні колегії Наркомосу, проголошеній 28.07.1923 р., підкреслено, що постачання підручників погане і на наступний рік потрібно виділити необхідну кількість. У доповіді Київського завгубнаросвіти сказано, що дуже гальмує роботу відсутність букварів і першої книжки для читання, що не вдається задовольнити навіть мінімальні потреби учнів у підручниках (з розрахунку одна книжка на десять чоловік). Незадовільне забезпечення підручниками було характерне і для інших губерній України, хоч тоді в школах навчалось лише 35 % від загальної кількості дітей шкільного віку. Окрім того, що книжок не було, ще й, як відзначав завідувач Подольським відділом губнаросвіти, вони у більшості випадків не відповідали педагогічним вимогам [4].

На початку 20-х років книжки для школи починають видавати різні видавництва. З'являються книжки, які забезпечують формування в учнів наукових уявлень про світ. Серед них:

1. “Наше слово” В.Дога – українська читанка для 1-ої групи семирічної школи, у якій автор робить спробу охопити все, що оточує дитину.

2. “Реалистическая арифметика” Вуда. Сім книжок арифметики Вуда були розраховані на сім років навчання. Книги проілюстровані предметами побуту людей і написані під гаслом: арифметика повинна бути якомога ближче до життя. “Реалистическая арифметика” Вуда тісно поєднує між собою арифметику, алгебру, геометрію і тому в учнів, які вчилися за нею, не виникало розуміння їх як окремих незалежних дисциплін. Тобто це був своєрідний інтегрований курс.

3. “Борьба и труд”. Укладачі Х.Рабинович, професор А.Лезин, І.Коваленко. Це хрестоматія для старших груп дитячих установ Соцвиху. У ній зібрано багато цікавого для учнів матеріалу, але в роботі немає ніякої послідовності – ні історичної, ні логічної.

4. “Червона зірка” М.Куліша – букварик і читанка для дітей молодшого віку. Складається із двох частин: букваря і читанки, які механічно між собою поєднані і мають багато безсистемного матеріалу.

5. “Перша читанка”. Автори: Т.Лубенець, Н.Лубенець. Книжка для трудової школи. Вона має 10 розділів: “Діти”, “Сім’я”, “Осінь”, “Школа”, “Зима”, “В селі і за селом”, “Весна”, “Життя людей”, “Наш край і воля”, “Літо”. Для неї характерною є спроба систематизації навчального матеріалу, але він не завжди має логічну послідовність. Читанка витримала 9 видань. Це свідчить про те, що вона більш-менш відповідала вимогам навчально-виховного процесу школи того часу.

6. “Рідні колоски”. Автор О.Стешенко – читанка. Автор не притримується характерної для того часу “радянської школи”, але підручник був рекомендований для використання, бо кращого не було.

7. “Шляхом життя”. Автори: Іванищев, Чепіга, Якубський. Це читанка для 6–7 груп трудової школи. Матеріал в ній підібрано за історично-логічним принципом. До змісту книжки у 20-ті роки ХХ століття висувалося лише одне зауваження, що в творах є релігійна термінологія. Її пропонували зняти.

8. “Початкова фізика” Баранова – підручник для 1-го ступеня трудової школи (переклад з російського видання) та ін. [6].

Усі підручники, не дивлячись на їх недоліки, друкувалися, але до більшої частини шкіл з різних причин не надходили. Тому в школах використовували те, що було. У кращому випадку – підручники попередніх років видання.

Наркомос УРСР майже не здійснював керівництво забезпеченням шкіл підручниками. Практично його роль зводилася до оформлення замовлень державним видавництвам на видання навчальної літератури та листування з ними.

За 1923 рік було видано близько 40 назв підручників. Із них біля 30 українською мовою. Окрім того з'являється методична література для вчителів. На жаль, тиражі, якими видавалися підручники, біли замалими. Так, по 10 тисяч видано: “Історія” (частина 1,2,3) Рожкова, “Підручник стародавньої історії” Вінера, “Природознавство” (частина 1) Вагнера та ін.; по 15 тисяч: “Наочна геометрія” Астряба, “Фізика” Баланова, “Природознавство” Капелькіна і Цінгера та ін.; по 20 тисяч: “Лічба та міра” (частина 1) Лебединцева, “Геометрія” Нікітіна, “Географія” Іванів та ін. Тільки “Математика” Фесенка, Карпенка та Галкіна, “Основи географії” Геріновича та “Географія України” Покровського і Колісніченка були видані по 30 тисяч екземплярів. Такі тиражі підручників не могли задовольнити потреби шкіл УРСР [7]. До того ж кожного року Наркомос України замінював старі підручники цьогорічними.

У 1923–24 навчальному році відсутність єдиних вимог вимагала від регіонів, як і в попередні роки, самостійно визначити список підручників, за якими повинні навчатися діти. Наприклад, для 1–3 років навчання у дитячих установах Соцвиху Полтавщини на 1923–24 н.р. були рекомендовані такі підручники:

1. Чепіга. “Весела граматка” (перший рік навчання).
2. Бернашевський. “Живий рахунок”. Частина 1–3 (1–3 роки навчання).
3. Чепіга. “Задачник”. Частина 1–3 (1–3 роки навчання).
4. Кушніренко. “Навколо нас”. Частина 1 (другий рік навчання).
5. Чепіга. “Веселка”. Частина 3 (третій рік навчання).
6. Герінович. “Основи географії” (третій рік навчання).

Аналогічні списки навчальної літератури було складено і для 4–7 років навчання, а також наведено перелік заборонених книг [3].

Таким чином, аналіз архівних матеріалів свідчить, що не дивлячись на нестачу підручників, значна їх кількість, видана у попередні роки, не була рекомендована для використання, а частину і взагалі було заборонено. У той самий час школи відчували гостру потребу у навчальних книгах.

У 1925–26 навчальному році система освіти України стає більш централізованою. Так, наприклад, Наркомосом були визначені такі розділи, за якими заплановано видання навчальної літератури:

I. Робоча книжка.

1. За комплексними темами (молодший концентр).
2. З окремих дисциплін (старший концентр).
3. Підручники. Задачники.

II. Робоча бібліотека учня.

1. Довідники.
2. Лабораторна техніка.
3. Література до комплексних тем.
4. Нариси з історії окремих наук.

III. Бібліотека юного піонера (масова піонерська література).

IV. Шкільна бібліотека для вчителя.

Відповідно до цієї схеми, а також певних особливостей (методологічна лінія, масовий характер, повна українізація) у 1925–26 н.р. нарешті з'явилася можливість видати нову учбову та освітню книжку, витриману та пристосовану до нових методів педагогічної праці [8, 47].

Цінним є те, що в основу видавничого плану було покладено досвід попередніх років роботи. У таблиці 1 наведено перелік навчальних книг для шкіл, складений відповідно до зазначених вимог.

Таблиця 1.

Список навчальних книг для школи на 1925–26 н. р.

Назва книги	Автор книги	Рік навчання				
		1	2	3	4	5 -7
До світла. Ч.1-3.	Астряб	+				
Робоча книга для міських шкіл. В.І,ІІ,ІІІ		+	+	+	+	
Перший крок. В.І,ІІ,ІІІ	Чепіга	+				
Підручник з математики за комплексними темами	Астряб	+				
Робоча книга й буквар. В.І, ІІ, ІІІ		+				
Робоча книга. В.І, ІІ, ІІІ			+	+	+	
Підручна книга з математики за комплексними темами			+	+	+	
Червоні зорі. В.І, ІІ, ІІІ	Сулима			+	+	
Живе слово	Дога			+		
Розмова з фізики. В.І, ІІ, ІІІ, ІV	Косоногів					+
Граматика. Ч.І, ІІ, ІІІ						+
Підручник з природознавства (за схемою робочої книги)	Соколянський					+
Підручна книга з геометрії						+
Суспільствознавство. ВІ-ІІІ	Вольфсон					+
Фізика в житті природи. ВІ-ІІ	Франківський					+
Підручник з історії України і всесвітньої. ВІ, ІІ, ІІІ						+
Економічна географія УРСР та СРСР						+
Робоча книга з географії “Земля и жизнь”	Буденів					+
Світознавство						+
Підручник з французької мови	Поліковський					+

Окрім цих підручників, як навчальна література, видавалися книги робочої бібліотеки учня (18 назв), які допомагали школярам оволодіти навчальним матеріалом та сприяли розширенню їх наукової картини світу. У 1925–26 навчальному році вони були такими:

1). Довідники:

- Довідник з сільськогосподарського виробництва;
- Довідник з індустріального виробництва;
- Довідник з комуністичного господарства;
- Довідник з організації сільського господарства;
- Левченко. Рослинні суспільства України;
- Правдюк. Промисловість і торгівля.

2). Лабораторна техніка:

- Як вести спостереження природи.

3). Література для комплексних тем:

- Вербанк. Способи утворення нових родів у рослин;
- Полянський. Сезонні явища в природі;
- Мамаєнко. Сім'я планет та ін. [8].

Як бачимо, список навчальної літератури для школи на 1925–26 навчальний рік вигідно відрізняється від списків попередніх років. Тобто можна зробити висновок, що Наркомос УРСР нарешті підійшов серйозно до управління школою.

У цей період навчальний процес у школах будувався за комплексною системою навчання. Навчальний рік був розподілений на триместри, для кожного з яких і видавалися навчальні книги. Основний наголос було зроблено на робочі книги, а підручники та інша навчальна література визначалися як допоміжні. Навчальний процес не обмежувався роботою з підручником, а вимагав, щоб учні працюючи над комплексними темами, використовували довідкову та додаткову літературу. Окрім цього вони повинні були вести спостереження за реальним, оточуючим їх життям. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу надавав можливість поєднати навчання з життям, допомагав більш ефективно формувати у дітей інтегровану наукову картину світу.

Разом з тим, якщо порівняти видавничі плани 1925–26 навчального року з наступними, бачимо, що у подальші роки кількість підручників зростає, а вже видані весь час змінюються. У першу чергу такі зміни зумовлені тим, що навчальний процес, на думку керівництва держави, повинен був сприяти класовому розумінню оточуючого життя і відбивати ідеологічні й методологічні вимоги, які висувалися до школи. Але заміна кожного року всіх підручників для шкіл Соцвиху на нові робила процес їх виготовлення занадто коротким і складним щодо організації діяльності творчих колективів, що, без сумніву, не могло не відбитися на якості підручників.

Труднощі, які виникали внаслідок щорічного видання підручників, були і в 1930 році. Це підтверджують такі рядки з листування Наркомосу УРСР із видавництвами: “Складність роботи, а також часткова недбайливість з боку роботи деяких колективів привела до запізнення здачі від колективів значної частини рукописів (у лютому здано до ДВУ 10, березні – 11, квітні – 14, травні – 24, червні – 9, липні – 21), всього на 12 липня здано до ДВУ 92% всіх підручників. Такий стан в умовах паперових утруднень ставить під загрозу своєчасний вихід з друку частини підручників” [9, 43].

У зв'язку з постійною заміною підручників школи забезпечувалися ними незадовільно. Навіть у найбільш економічно стабільному 1931 році, було погане забезпечення шкіл навчальними книгами. Так, у листі заввідділом народосвіти м.Овруч (Волинь) Книгоцентру зазначається: “Звертаю Вашу увагу на те, що асортимент підручників, які одержали до цього часу, надзвичайно низький та не задовольняє потреб району... Отже той незначний відсоток виконання наших замовлень ставить під загрозу зриву постачання шкіл до початку навчального року” [10, 66].

У телеграмі заввідділом Старо-Бешевського району (на Сталінщині) до Книгоцентру сповіщається: “До початку нового року залишилось 10 днів; ненадсилка підручників загрожує зривом нового учбового року” [10, 77].

Зазначене вище, поступово привело до розуміння, що щорічне перевидання підручників економічно не вигідне і не може забезпечити всіх учнів навчальними книгами, що значно погіршує процес засвоєння ними знань.

У 1932 році Наркомос УРСР надіслав листа до обласних і районних відділів народів і до всіх початкових і середніх шкіл про введення стабільних підручників, у якому зазначалося: “Щорічне перероблення програм і підручників викликалося потребами забезпечити школу цілковито задовільним матеріалом з основ наук. Тепер, коли ми вже маємо значною мірою вдосконалені і усталені програми з певним колом систематичних знань і в основному відповідні тим програмам підручниками, що видаються цього року. Надалі щорічне перероблення програм і підручників можна і треба припинити, за винятком окремих виправлень у програмах і ґрунтовної переробки лише тих підручників, що підлягатимуть вилученню з ужитку після їх всебічної перевірки” [12, 91].

У цьому листі також вказувалось, що всі підручники 1932–33 навчального року стабілізуються і будуть діяти і в наступному 1933–34 навчальному році. Тому потрібно провести роботу по збереженню підручників у школах [12].

Стабілізація підручників надала можливість поступово забезпечити ними учнів, що в свою чергу допомогло більш чітко організувати навчальний процес та покращити якість знань учнів.

Слід зазначити, що перші вимоги до підручних книжок у Наркомосі з’явилися в 1929 році. У 1931 році з’являються вимоги до букваря де відзначається: “Будучи першою книжкою для читання, буквар не повинен обмежуватися лише змістом з дитячого життя і він мусить подавати соціально-виробничий матеріал, актуальний в соціально-виробничих процесах, але поданим так, щоб бути корисним дітям. Помилка букварів – насичувати букварі змістом виключно з дитячого життя... Але помилкою буде і цілковите ігнорування дитячим життям. Буквар мусить зачепати соціально-виробничі теми так, як вони є в дійсності, де знаходять місце й діти, а не підроблюватись під дітей” [11, 127]. Наведені вимоги до букваря свідчать про те, що він має бути якомога більше наближений до реального життя, забезпечувати найбільш повне розуміння дітьми оточуючого середовища з усіма його взаємозв’язками і взаємозалежностями, сприяти формуванню у них наукової картини світу.

Вимоги до навчальної літератури поступово стають більш чіткими, аргументованими. Так, в 1932 році з’являються загальні вимоги до підручників. На їх основі повинні були розроблятися вимоги до підручників зі всіх шкільних предметів [11].

Таким чином, протягом досліджуваного періоду українські підручники пройшли складний шлях – від повного невизнання їх необхідності до обов’язковості і стабільності. Якщо в 1917 році існували лише деякі навчальні книги, написані українською мовою, то у 30-ті роки вони були з усіх навчальних предметів. У досліджуваний період з’являється чимало підручників та книжок для школярів, які мають на меті ознайомити їх з навколишнім життям, подати узагальнену картину світу, сприяти формуванню у дітей чітких уявлень про нього.

Проблема змісту навчальної літератури, його впливу на процес формування у школярів наукової картини світу і сьогодні не втрачає своєї актуальності, потребує подальших досліджень науковців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965 рр.). – К.: Рад. школа, 1966. – 260 с.
2. ЦДАВО України. Ф.166, оп.2, спр.545
3. ЦДАВО України. Ф.166, оп.2, спр.1628.

4. ЦДАВО України. Ф.166, оп.3, спр.91.
5. ЦДАВО України. Ф.166, оп.3, спр.205.
6. ЦДАВО України. Ф.166, оп.3, спр.451.
7. ЦДАВО України. Ф.166, оп.4, спр.863.
8. ЦДАВО України. Ф.166, оп.5, спр.392.
9. ЦДАВО України. Ф.166, оп.9, спр.1327.
10. ЦДАВО України. Ф.166, оп.10, спр.491.
11. ЦДАВО України. Ф.166, оп.10, спр.495.
12. ЦДАВО України. Ф.166, оп.10, спр.1311.
13. ЦДАВО України. Ф.2581, оп.1, спр.28.
14. ЦДАВО України. Ф.2581, оп.1, спр.955.
15. Швець С. Українські шкільні підручники. – Катеринослав: Вид-во Українського Учительського товариства, 1917. – 14 с.

УДК 37. 013

І.П. Лопушинський

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕКОМЕНДАЦІЙ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ “ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УКРАЇНІ” ОСВІТНИМИ ЗАКЛАДАМИ УКРАЇНИ

У статті аналізується хід обговорення (12 березня 2003 року) на парламентських слуханнях “Про функціонування української мови в Україні” стану і статусу державної мови в галузі освіти України, висвітлюються різні погляди на цю проблему, наводяться позиції з цього питання Президента України Л.Д.Кучми та Голови Верховної Ради України В.М.Литвина. Розглядаються окремі аспекти Рекомендацій парламентських слухань щодо галузі освіти України, показуються перші кроки Українського уряду на шляху їх реалізації.

Проблема функціонування рідної мови завжди перебувала й перебуває на гребені політичного життя багатонаціональних держав. Розвиток і функціонування мов, їх правовий захист, вивчення, збереження і поширення повсякчас є предметом активного обговорення в парламентах розвинених держав світу. Саме від того, якою буде обрана мовна політика взагалі, і в галузі освіти зокрема, залежить і подальший розвиток цих держав. Тут не є винятком і Верховна Рада України, яка своєю постановою від 22 травня 2003 року започаткувала щорічне проведення, починаючи з 2004 року, парламентських слухань, присвячених розвитку та функціонуванню української мови в Україні. Саме висвітленням перебігу таких слухань, станом упровадження їх рішень у життя Урядом і результатами такої політики і зумовлюється актуальність нашої статті.

Мовна політика Української держави на сучасному етапі стала предметом обговорення в ході парламентських слухань провідних українських та зарубіжних політиків і вчених В.Литвина, І.Дзюби, П.Мовчана, В.Яворівського, Л.Григорович, І.Чижа, Л.Танюка, М.Жулинського, С.Гавриша, Л.Онишкевич-Залеської, Б.Олійника, Г.Удовенка, А.Погрібного, Л.Масенко, Ю.Кармазіна, М.Косіва, В.Терена, С.Правденка та ін. Проте нашу увагу в їхніх промовах та виступах привернули лише проблеми мовної політики в галузі освіти України. Саме їхні узагальнені думки з цього приводу і лягли в основу нашого дослідження. А тому метою дослідження і стало висвітлення перебігу парламентських слухань, аналіз ухвалених рішень та показ ходу впровадження ухваленої постанови Українським урядом.

Відповідно до постанови Верховної Ради України від 6 лютого 2003 року (№ 480–IV) 12 березня того ж року в залі пленарних засідань Верховної Ради України пройшли парламентські слухання на тему: “Про функціонування української мови в Україні”.

Учасники слухань, обговоривши мовну ситуацію в державі, відзначили, що українська мова як державна мова в Україні не набула належного поширення в усіх сферах суспільного